

АТАНАС ДАЛЧЕВ

НОВАТОР В ПОЕТИЧЕСКОТО ИЗОБРАЖЕНИЕ

Атанас Лозовски

Атанас Далчев внесе в българската поезия философската проблематика, чийто предмет е отделният човек и взаимоотношенията му с целия останал свят — човешки, земен, вселенен, безкраен. Той създаде своя концепция за смисъла, възможностите, целите и ценността на отделния човешки живот. В поезията на Атанас Далчев отвлечените проблеми за съдбата и битието на човека имат съвсем конкретен, необходим живот, защото те са негов природен интерес, те са негова неотменна съдба и всекидневна болка.

В своята цялост поезията на Далчев представя психологическа автобиография, дневник на изменящото се общуване между човек и външен свят, с други думи, в нея има елемент на епоса. Това е първата ѝ, основна особеност.

В поезията на Далчев намира място само онова духовно съдържание, което не отменно се налага, само онова, което по необходимост ляга в основите на психическия живот и се явява по-нататък определящо за поведението, чувствата, мислите. Едно е да знаеш, друго е да разбираш и съвсем друго — да усетиш същността на нещата. Отделният човек се добира до същностите не само чрез логическото знание. Само условията на живота, вътрешните интереси и своеобразното комбиниране на много фактори едновременно заставят или извеждат отделния човек в определени моменти от живота му към онова, което той знае, за което другите говорят, но което само в този момент със същината си става наистина лично достояние, явявайки се като откровение, като убеждение — завинаги. Ето такива моменти отразява Далчев в поезията си. Той е знаел за социалната несправедливост, още от малък е проявявал състрадание към бедните, но социалната несправедливост с цялата ѝ грозота и жестокост той разбира и със същността си усеща едва в Париж. Това е подготвено от проникновеното разбиране на други основни истини и от целия духовен опит на поета, преди да отиде в Париж. Поезията на Далчев не е средство за споделяне, доверяване, внушаване на мисли и чувства — тя е средство за назоваване най-изначалното. При такъв подход поетът лесно би могъл да плати данък на честолюбието, на самоизмамата или фантазното явление, защото е много трудно да отделиш в себе си само проявите на чистата същност и да избегнеш всичко случайно и чуждо. Изключително благоприятно стечение на характерни добродетели дават възможност на Далчев да бъде последователен и безпристрастен и с изключителна искреност да заключава

в стиховете си само най-важното в развитието на своя духовен живот. Религиозно чувство към изкуството, необикновена скромност, упоритост и търпение в творческата работа, диференцираща диалектическа мисъл — ето някои от качествата на Атанас Далчев, които му дават необходимите принципи за една така продължително и бавно създавана поезия. До днес, в своите 60 години, поетът е написал около 60 стихотворения. Някои от тях са забавили своето раждане с години, както с години се е бавело окончателното уясняване на едно или друго противоречие в душата на поета.

Може ли поезията да има обществено значение, ако бъде личен дневник на поета. Не е ли такава поезия субективистична и ненужна?

*

Далчев не е борец за социален прогрес, но той е преобразовател в художествената практика.

Със статиите си по литературни въпроси той воюва за реалистична, високохудожествена литература. В бележките му намираме оригинални естетически позиции и вярно критическо чувство. Далчев обяснява всичко свое. Той непрекъснато се наблюдава и сравнява с други поети, следи творчески процес в себе си. При разглеждането на литературните факти Далчев подхожда диалектически. Когато разглежда стиха на Смирненски, той разгадава сложните отношения между форма и съдържание в поезията на големия пролетарски поет, като търси първопричините за всеки факт в историческия момент, в историческата необходимост. Няколко месеца след 9 септември, като вижда каква поезия ще бъде нужна на новото време, Далчев казва в статия за Яворов: „Само „Градушка“ да беше написал Яворов, той пак щеше да заеме едно от първите места в нашата литература. Тая поема е първокласна социална поезия. И нашите млади социални поети има да се учат тук много от големия поет на индивидуализма.“ Далчев усети опасността от схематизма и голата декларативност и още тогава посочи от какви вече завоювани висини трябва да тръгне социалистическата гражданска лирика.

Възгледите на Далчев по въпросите на поезията са толкова реалистични, че навремето с тях той разгроми окончателно поетиката на символизма. Затова списание „Златорог“ така ожесточено се нахвърли срещу него. В негово лице тази последна крепост на изкуството за самото изкуство имаше най-опасен враг. Още повече, че на символистите Далчев противопостави качествено нова поезия. По-късно Далчев пише: „Символистическата поезия нямаше пред себе си нито действителност, която да отразява, нито някаква възпитателна или друга задача. Тя не искаше да бъде „слугиня“ нито на теологията, нито на морала, нито на философията, нито на историята и поради това, свободна от всякаква грижа и работа, можеше като богатите дами да се занимава само с външността и тоалета си.“

Далчев се бори безкомпромисно срещу поетиката на символизма и срещу всичко остаряло в общия облик на поезията отпреди Първата световна война. На него му е необходимо да пише иначе. Той е надраснал света на неопределените копнежи, неземност и илюзорност и ясно разграничава от него своето ново, реалистично светоотношение. Въпреки това Далчев не може да се освободи изцяло от всички остарели в ново време особености на поезията отпреди войната. В първата стихосбирка, макар да противопоставя

на символистическата поезика почти натуралистичния рисунок, Далчев не е напълно независим от нея.

Обликът на първата Далчева стихосбирка се определя, първо, от съзерцателния характер и философските интереси на поета и, второ — от историческите условия след Септемврийското въстание, поставили част от нашата интелигенция на „непознат терен“. Сами по себе си тези условия на личния психологически живот и обществената атмосфера принуждават поета на друго отношение към света, различно от това на символистите и изобщо на интелигенцията отпреди войната. Но поетическото съзнание на Далчев не може изведнъж да изкове изцяло нови форми за новото (отначало неосъзнато) духовно съдържание и все още инерцията го държи при характерната за символизма изаявност. Първите стихове на Далчев са пример за диалектическа приемственост в областта на духовния живот. Младият поет прави остър обрат: от благозвучните кухни на символистите, от техните изчистени от проза и реалност стихове, той се впуска сред най-прозаична, най-делнична обстановка, за да изсмуче от нея поезията-смисъл, да направи пределно тежки думите, да изравни действителното с поетическото начало. Но очите му, макар да виждат по нов начин, все още имат стари навици. Те търсят и виждат друго съдържание и красота наоколо, но една боязн на опипвания ги кара несъзнателно да се придържат към познатото отпреди. Оплото и дръзко да е в своята самобитна определеност съзнанието на поета няма още свои осмислени, здрави позиции. То не може да преодолее изведнъж дъха на бивалата обстановка. Затова предметният свят в „Прозорец“ е недействителен и условен. Предметите са символи на мислите — не съществуват за себе си. Далчев няма кула от слонова кост, но има стая, в която се е затворил сам, далече от хората, за да живее в себе си с голите абстракции и скръб. Настроенията са мрачни, никак неживи. В тях също има условност. Приглушени тонове, елементи на мистицизъм и индивидуализъм — всичко това напомня за поетическата атмосфера на символизма, макар видоизменена, макар с друг смисъл и с друго слънце.

Всяко качествено ново отношение към света е резултат на продължителни и мъчителни усилия не толкова по отричане на стереотипа, колкото борба за ново откриване на най-прости истини. Започва се от самото начало и бавно се изгражда оригиналната система на светоотношение. Тук учители и справочници не помагат. Извор на истините е живият живот. „Действителността ни освобождава от чуждите влияния и ни помага да станем самобитни“ — казва Далчев в своите Бележки.

В следващите стихове Далчев упорито се бори да проумее най-прости, най-естествени неща и търси техния по-обобщен смисъл като природна необходимост. В поезията му намират място само неговите „открития“ на най-старите истини, на най-близките предмети и явления и връзките между тях. Затова, когато прочетох статиите на Далчев от 20-те и 30-те години, аз бях изненадан, че той говори на други хора, думите му предполагат мнението на други хора, че той си служи уверено с „обществения смисъл“ на понятията. Неговата поезия оставя впечатление, че авторът ѝ е чужд на общественото съзнание. Именно, като четем статиите и сравняваме мисълта в тях със стиховете му, разбираме до каква степен Далчев разграничава в себе си индивидуалното и обществено съзнание. (По този въпрос ще говоря по-долу.)

Заедно с непосредственото усвояване същността на външния свят се обогатява душевността на поета и се изменя начинът на художественото изображение. Постепенно Далчев се освобождава от първата безприютна

„философска“ печал и се превръща в жив човек. Както едностранчивото отношение към света в първите стихотворения се заменя по-късно с диалектически подход, така и мъртвата монотонност се измества от съдържана, някак невъншно изразена импресивност. Достатъчно е да сравним „Коли“ с „Пладне“ — разликата стига до противоположност. Уморяващият безнадежден ритъм, студената сивота и безпросветност, губещите се фигури и форми — срещу яркото слънце и раздвиженост в тялото, в песента, в душата; смъртният лик — срещу тържеството на реалния живот.

В „Стихотворения“ преобладава разсъдъчното начало. Стиховете тук са трезви, умозрителни. Но още тук, в „Пролетна нощ“ и „Дъжд“ виждаме началото на оня път, който извежда към колорита на изображението в по-слешните стихове на поета.

Пълнота и богатство на изживяването наблюдаваме в стихосбирката „Париж“ и особено в стиховете на „Ангелът от Шартър“. Както някога си-неокото момче, така и сега Далчев умее да обхване с чувството си пълнотата на света (стихотворението „Вечер“), с тази разлика, че интуитивното начало у възрастния е отстъпило място на съзнателното начало. В това отношение наистина възрастният носи нова степен на своята същност.

*

На пръв поглед поезията на Далчев няма различия в маниера на изображението. Обаче колкото повече четем стиховете му, толкова повече се убеждаваме точно в обратното. Далчев е едновременно художник, кинооператор, повествовател. ..

В първата стихосбирка той е най-вече художник. В стихотворенията „Коли“, „Път“, „Болница“, „Хижи“ и др. Далчев създава поезия със средствата на изобразителното изкуство. Това отговаря на неговото светоот-ношение по онова време. Светът е еднообразие. Той се повтаря непрекъснато и ето поетът слива еднаквите моменти, слива еднаквите точки и запечатва един момент и една точка, които дават представа за промяна в пространството и миговете и в същото време лишават изображените предмети от връзка с конкретно време и място, както в картина на художник, изобразил не друго, а своята отвличена мисъл.

Но още тук се среща с далчевската импресия (стихотворенията „Зимният студ“ и „Вятърът“). Импресивното изображение в поезията на Далчев има преобладаващо място поради умението на поета в един миг отново и отново да види света като непостижимо чудо. Отделното явление или предмет Далчев също умее в миг да постигне като същност, да го види като детайл в по-голяма цялост и в същото време — цялост вътре в себе си.

Тези особености в психическия облик на поета лежат в основата на неговия творчески процес и позволяват най-отвлеченото съдържание да се предаде с най-голяма яснота и предметна образност. Философията си остава философия, поезията — поезия.

Съзнанието на Далчев непрекъснато обикаля около началото и края на човешкия живот, търси началото и края на света; без да иска, човекът се вглежда съсредоточено в околната обстановка и в своето собствено съществуване; духът на поета няма покой, докато със свои сили не достигне смисъла и същността на нещо извън практичните нужди на хората, докато не помири в себе си коренни противоречия. Мисълта използва всички пътища, оглежда всички страни и дири „абсолютната истина“. Това е работа на човека Атанас Далчев.

Как протича самият творчески процес.

Поетът Далчев чака ония мигове на откровение, за които по-горе говорих. Една реална картина, едно случайно събитие се явяват като дълго търсена рамка, в която се побира пълно и съразмерно дълго трупаното съдържание. Образува се цялост с тънко превъплъщение на реално и мислено битие. Реалната и случайна обстановка е само повод да се излее чрез нея и в нея намереният смисъл. В тия мигове на поетическо откровение на преден план са вътрешните импулси, които са раждали тревожните и неспокойни мисли. Сега няма размисъл, няма тези и антитези. Човекът Далчев е достигнал логическа изясненост в определена истина. Голата логика отстъпва място на емоционалния изблик на съзнанието. То включва всичките си сили, „разтваря се“ пред света „да го асимилира“, да го назове. Така си представям появата на почти всички Далчеви стихотворения.

*

Поезията на Атанас Далчев отразява неговия интимен свят. Всяка поезия отразява интимния свят на поета, понеже това е нейна главна особеност като художествено творчество. Защо тогава, като четем стиховете на Далчев се чувстваме в затворен, „зазидан“ свят. Защо някои наричат неговата поезия субективистична, други я свързват с италианския херметизъм. Имат ли основание за това?

Свикнали сме да виждаме в литературата човека като изразител на някакви общи за хората мисли, чувства, интереси; да го виждаме в обществото, а не навсякъде сам със себе си; свикнали сме да четем поезия със съдържание, което се споделя и е прието за споделяне, което има свой адрес и предназначение. Виждали сме човека със силата на някаква обществена групировка или с родови връзки, с участие в общи радости и страдания.

В поезията на Далчев всичко това няма такъв вид — изменени са редица принципи на поетическото изображение, без то да загуби силата си и обективния обществен смисъл.

Далчев изобразява своите най-трайни, най-живи, най-необходими духовни интереси и емоционални трепети. При такова изображение наистина има възможност поезията да бъде чужда на хората, мъчно разбираема (каквато е поезията на херметизма) и без обществено значение. Но стихотворенията на Далчев имат пределно ясни образи и мисъл и богато човешко съдържание. Как Далчев успя да създаде поезия върху най-субективна основа; как успя, без да излиза от тесните граници на своя зазидан свят, да разкрие съдържание, което има напълно обективна стойност.

Решаваща роля за това играят, първо, неговите човешки качества, и второ, естетическите му принципи.

Въпросите, които Далчев разрешава, са едновременно общочовешки и строго лични, защото се отнасят до човека в отделната личност. Според това каква сила имат в отделната личност нечовекът и човекът, доброто и злото, красотата и уродливостта, волята и мекушавостта, дейното и пасивното начало, жизнелюбието и смъртта — проблемите за смисъла на живота, за мястото сред хората и света, се решават различно от различните хора. У Далчев преобладава пасивното начало, затова той е чужд на обществено-политическите борби, затова му е трудно да намери смисъла на живота в рамките на човешкия колектив. Обаче другите му качества: оригинално човеколюбие, алтруизъм, скромност на обикновен

човек, природна култура и интелект — му осигуряват възможността да създаде върху своята съдба високохудожествена и оригинална поезия. Стиховете на Далчев са лишени напълно от честолюбие, претенции, позирването. Никъде той не подчертава моменти от своя психически живот, за които се знае, че са по вкуса на съвременното общество, нито скрива неблагоприятното за себе си. В поезията на Далчев няма частни истории, няма ни едно място, което да оставя впечатление за несправедливо претенциозен факт. Възшност Далчев изолира себе си като особена личност. Той е дотолкова безразличен към особеното в себе си, дотолкова търси само обективната си същност, че не оставя в стиховете си нищо случайно и неразбираемо. Далчев е обективен към себе си — това го спасява от субективистични залитания. Той отразява чрез себе си всеобщи моменти на човешката психика. Философските проблеми, които разработва неговата поезия, засягат всеки друг човек, но в поезията на Далчев те са съдържание на една съдба. Далчев не ни запознава с логическата работа на неговото съзнание над един или друг проблем, а с онова вътрешно, изначално напрежение, чиято сила и оцветеност сочат само главната насока на мислите. Трябва много пъти да четем стиховете на Далчев, за да проникваме все по-дълбоко в тях. Отначало е впечатлението за необичайност. Настроенията, образите, мисълът на думите — всичко носи прекалено индивидуален печат. Създава се впечатление за присъствие на индивидуален характер, който се проявява в най-интимна обстановка — оттук идва усещането за „зазиданост“. Постепенно намираме такава широта в тези лични територии, че дори забравяме за поета: от неговия прозорец гледаме не друго, а обективния свят; влизаме все по-навътре в него и все повече пространствата стават ниции; пред тях поетът и ние се губим, еднакви сме — човече.

Далчев никога не изневерява на своите естетически принципи: вярност на действителността, търсене на обективната истина, яснота на изображението. При изграждането на стихотворението Далчев, колкото и да се опира на строго лични представи и асоциации, не си служи със случайни от наше гледище елементи на художествения строеж. Не е така при представителите на херметизма. Достатъчно е да прочетем първите стихове на Куазимодо: там наистина имаме работа със субективистичен свят; образите понякога са така странни, че трябва да гадаем мисълта и да предполагаме чувството на поета.

Поетът Далчев е изпитал влиянието на писателя Достоевски. Достоевски постига една **н е о б и ч а й н а** индивидуализация на героите. Те носят в себе си много особени черти, мислят и говорят особено. Всеки отделен герой като че ли е повече индивид, конкретно лице, а не художествен тип. Те произнасят своите монолози някак много навътре. Сякаш писателят е влезнал в същността на Рогожин или на Разкольников, или на Лебядкин; изцяло се е побрал и затворил в съзнанието на всеки и като сблъсква тия толкова сами в себе си хора, сякаш сблъсква десетки реални светове, които само от време на време проникват едни в други, доближават се, но пак остават затворени в свои рамки, подчинени на свои закони, тикани в една или друга посока от безкрайно разнообразни „двигатели“. И все пак героите на Достоевски не са безинтересни особняци, а художествени образи, чрез които гениалният писател дава дълбока картина на класовото общество и на отделната човешка психика.

Далчев показва чувството като психически процес. Не констатация за изживяването, а самото изживяване, реалността му, материалният му образ, т. е. самото живо състояние на съзнанието, което пропуща през себе си времето и външния свят и ги оцветява по неповторим начин. Сравнително рядко ще срещнем в поезията на Далчев думите радост, мечта, и др., но самата жива мечта като нещо реално, в процеса на нейното „ставане“, ще намерим например в стихотворението „Пролет“.

То започва по особен начин. Не се обяснява нищо, не се прави никаква подготовка за възприемане на смисъла. Поетическото изображение улавя не началния миг на бленуването. То се намесва някак неочаквано и произволно, както незабелязано и без подготовка се явява в душата на човека красивата мечта.

Изгубената пролет
ще слезе в оня час
по белите тополи,
по листналия бряст —

Разбираме какво липсва в живота на поета и от какво е недоволен той. С възбуждане той си доставя необходимото — това е съдържанието на мечтата. Но Далчев успява да улови мечтата не само като свое духовно съдържание и като проява на своята духовна същност, но и като психически процес с обективни отличителни особености. Това, което „ще стане“, се явява в съзнанието като реална действителност и между нея и желанията на поета има пълно покритие. Усещаме отдалеченост, лекота, изчистеност и в същото време — непълно оформяне на образите. Това са характерни особености на психическия процес. Съзнанието изведнъж се пренася в недействителност и там започва да реди по своя воля картините; без да довършва, скача от предмет на предмет, гони все по-пълна, по-богата хармония, при която образите се явяват мигновено и изчезват, заменяни с други, а в основата на всичко стои блаженството от илюзорната свобода на волята.

Далчев изгражда много от своите стихотворения върху смътни психически трепети. Той направи реалност много моменти от индивидуалната психология, които дори да се назоват направо е трудно.

Ще взема за пример стихотворението „Балконът“. То е писано във връзка с тревогата на поета за смисъла на неговото изолирано съществуване. Стихотворението не би имало никаква естетическа стойност, ако само казваше, че всяко съществуване е оправдано с нещо. Ако тревогата на поета е далече от нас, не бихме разбрали смисъла на стихотворението. Но дори да не схванем замисъла, то пак задържа с нещо друго нашето внимание. Именно на това друго ние повече се спираме, защото всъщност то носи смисъла и то е своеобразно откритие на поета:

Всеки ден минавате по една и съща улица, позната ви е до досада. . . Но ето днес с изненада откривате между двете кооперации сгушена двуетажна къща. Тя има своя физиономия. Тя като че ли страда от чувство за малочисленост, като че ли е обидена, че са ѝ отнели слънцето. Тук има някакво непознато битие. Вие всеки ден сте минавали, без да го видите. Как да назовем тези неуловими мигове на неопределена почуда? Всъщност какво „откриваме“, какво се мъчим да осъзнаем? Нашата улица — пътят, по който всеки ден се движим, е населен с всякакви предмети — големи и малки. Ето сградите: заедно с всичко друго те се явяват, биват нови, застаряват, рушат се. Те са част от човешкия кръгозор. Нашето ежедневно съзнание не

ги вижда, но те живеят в него като общ свят. Съзнанието е свързано здраво с тази обстановка и в същото време то като че ли не я забелязва, то не може да я види с очите на чужденеца. Всичко, с което всеки ден се срещаме, е толкова привично, толкова познато. . . Само в по-особени мигове ние се откъсваме от заслепеното ежедневие и като че ли съзираме себе си в тия предмети, като че ли се виждаме отстрани, като че ли навлизаме по-навътре в същността си.

*

В едно и също време Далчев изживява и наблюдава начина на собственото изживяване. Той диференцира своите възприятия като безпристрастен наблюдател, той търси най-характерното за тях като добросъвестен учен-психолог, той проследява своите взаимоотношения със света и ги оценява като чужд на всичко свое — това е новото. Само при такова условие бе възможно Далчев да изчисти поезията от всякакви сантиментални тонове. На чувствата, на желанията не се акцентува повече, отколкото е тяхната действителна роля в обществения живот. Чувството в поезията на Далчев е съдържано, мотивирано, естествено и просто: самото живо човешко чувство, без гарнитури, без хиперболизации. Действителността на нашия век ни кара да потискаме личните чувства и желания и да ги подчиняваме на необходимостта без напразни илюзии и жал. Това обстоятелство се отразява веднага в поезията. Нейният път след Първата световна война води към все по-голям реализъм и простота както на израза, така и на отразеното чувство. Не е лесно обаче окончателно и изведнъж поетите да се пригледат към новите условия. Макар Багряна да внесе много свежест, непосредственост и яснота в поезията, в противовес на символистите; макар Фурнаджиев да внесе много биологично напрежение и по този начин огруби стиха, пак в противовес на символистическата поезика — те все още изобразяват не друго, а действителността на своите чувства. Няма сантиментализъм, няма поетически воали, но все още чувството се налага над действителността, то се изявява с много напрежение, с много съзнание за право да бъде изявено така. Все още то е по е т и ч е с к о ч у в с т в о. Все още само по себе си то е художествено средство, понеже е нагледно да внушава чрез своята поетическа форма мисли и определени отношения към света.

Далчев измени до голяма степен ролята на емоционалното начало, думата, образа; подчини ги на обективната реалност. Чувството той преплете здраво с мисълта, тъй както то съществува в живота на по-рефлексивния съвременен човек. Чувството в поезията на Далчев е атмосфера, обвивка на визуално отразената действителност. Сякаш то е извън поета, просмукано в предметите, слято с явленията на обективния свят.

Ето един пример — „44 Авеню дю Мен“ — 2. Мрачен двор и пак този неизменен дъжд (повечето от стихотворенията на Далчев са „дъждовни“ — дъждът най-много унася, предразполага към съзерцателност. Тихо е. Няма ли някой да простене в тази тишина? — тя е пълна с приглушени въздишки и хлипане. Все така е самотен поетът. . . И тук се явява песен „еднообразна като дъжд“. Тежката скръб сякаш е чакала тъжната песен. Тя се раздвижва, като дъжд“ развихря се нагоре като вихрушка; тя има своя център долу, в невидимия глас, върти се по етажите; излизат жени по черните балкони — светът изчезва като друг, в този миг той е нерадост, която пъха сиви пръсти в душите и ги понася по своята фуния все нататък. . . Къде е краят?

Сигурни сме, че никой нищо не е казал. Имало е жени, хвърляли са пари, но думи? — те са атмосферата, те са името на този миг. Чувате ли в погледите и в надвесените над тъмния двор фигури, чувате ли в дъжда и в тази подела се нагоре и изведнъж секнала песен, чувате ли с мисълта на тия стихове:

Ти който и да си, бездомник
или юноша ослепял,
защо дойде да ни припомниш
жестокия ни дял?

Мълчим и денонощно работим
и чакаме по-светли дни,
а дните си текат и ние —
кога ще заживеем ний?

Като четем стиховете на Далчев, ние усещаме със сетивата си ония предмети и явления, които поетът е съзрявал. В нашето съзнание нахлува като че ли не отражение от емоционалното състояние на поета, а самата веществена обстановка, която се е явила като дразнител за чувствата и мислите на Далчев. Той задържа миговете на своето възприятие чрез изобразяване на онова, което най-силно му е действувало.

Като струни струите звучат,
и без полъх, без птици, без вятър
се люлеят и пеят дърветата,
и светлее вечерният път.

Пролетният дъжд и бодрата мощ измиват грижите от лицето на поета, но още преди той да е казал това, хладината облъхва и нас. Причината: докато изживява красотата на пролетната нощ, Далчев зорко се следи и моментално преценява откъде точно извира красотата. Той си обяснява с какви моменти и обекти от обстановката най-здравое свързано настроението му и изобразява тези моменти с такава яркост, с каквато те се явяват в неговото съзнание. Изпъкват веществени форми, изпъква обективна обстановка. Като че ли това е снимка, направена от поета, но настроението идва от подбора, от осъзнатите, анализирани дразнители, които в своята съвкупност създават красотата на поетовото възприятие. Поетът и неговите чувства и мислите му само допълват и дават форма на многообразния външен свят. Усещаме го в обстановката като част от нея, в хармония с нея, подчинен на нейната цялост и движение.

В стихотворението „Пладне“ визуалното изображение е необикновено ярко. Думите изразяват смисъла само чрез назоваване на материалната обстановка и в този случай поетът Далчев едва ли не надхвърля най-възможните граници на поетическото изображение. Сякаш гледаме кадри на цветен филм. Същото нещо Далчев постига във „Вечер“, „Среца“ и много други стихотворения. Когато четем „44 Авеню дю Мен“ — 2, пак като на екран, докато виждаме и мислим за певица долу, изведнъж картината се сменя: през това време и жените са слушали, те са излезнали по балконите и тогава чак съзнанието на поета си дава сметка за създадената общност на настроението; поетът, жените, дъждът — всичко видимо се потапя в една обща атмосфера. Гледаме картините и мислим за общата връзка, за тази невидима наелектризираност с емоциите и мислите на поета.

Далчев изобразява конкретни обстановки, както по-късно прави това и Вапцаров. „44 Авеню дю Мен“ е адреса на Далчев при пребиваването му в Париж. Глухата железопътна линия „В ровината“ се вижда от балкона на апартамента, в който живее семейството на поета.

Поезията на Далчев е истински интелектуална поезия. Обикновено под това понятие днес разбират художествен маниер, при който „се говори едно, за да се разбере в подтекст друго“. Тоест чрез фасада от невинни мисли се загатва за някакви дълбоки и широки истини — неопределени и неясни. Дава се възможност на читателя според подготовката, според личния интелект и интереси „да се досети“ за това. . . което сам той знае. Всякакво съдържание може „да се открие“ в „подтекста“. Обикновено най-бедните мозъци спекулират най-много с този мистериозен „подтекст“. Той ги освобождава от необходимостта да говорят ясно, а да говорят неясно е техен дар божий. Те подреждат неочаквани словосъчетания (т. е. „асоциации“) и после само се вглеждат в тях като в загадки: „Може би наистина тук има нещо. . .“

Под интелектуална поезия трябва да разбираме материализирането на най-отвлечени, най-неопределени и мъчни за назоваване психически процеси или обществени явления. В нашето съзнание тези процеси и явления са свързани с конкретни образи и представи. Духовното съдържание протича чрез странични на пръв поглед, особени, случайни ситуации. Обзети от някакво чувство, ние веднага търсим опора във външния свят. Чувството се мотивира. То се изразява чрез най-конкретни неща.

В такъв смисъл до голяма степен интелектуална е поезията на Вапцаров.

*

В поезията отпреди Първата световна война пеперудите, поточетата, върбите, езерата, островите, луната, изумрудите и т. н. съществуват някъде, но във всеки случай не са пред очите на поета. Едва във военните стихове на Димчо Дебелянов за пръв път се среща със сродяване на поетическия и реален свят, за пръв път Дебелянов „оземлява“ своите стихове. В стиховете на Лилиев природата е само илюстрация на чувството, при това не става дума за реалната природа, а за очистена, измислена поетическа природна обстановка. „Тихият пролетен дъжд“ е само символ на едно душевно състояние. Той не е сам за себе си представен като обективно явление. Дъждът в стиховете на Далчев е обективен природен процес, независим от човека. Поетът го наблюдава днес и именно днес дъждът има такава „физиономия“ (стихотворението „Дъжд“). Само до известна степен тя се определя от настроението на поета и от умението му да цени красотата. Светът е сам за себе си и не е никакъв фон за емоционалния свят на поета. Той е частица от него и го наблюдава от своя прозорец, без да се прави център; той е като огледалото, което носи на гърба си хамалина.

Реална е обстановката, реално съдържание носят и думите в поезията на Далчев. Вместо с поетически мъгли, общи представи за естетически стойности и благозвучие — думите в стиховете на Далчев са наситени със самостоятелен смисъл.

В поезията отпреди Първата световна война изразходването на езиковия материал е много нерационално.

Като бездомните ви листи
угасвам тъжен и самин
и моите блянове са чисти
и моите сълзи са рубин.
(Н. Лилиев)

Блянове, сълзи, самин, мечти, друми, въздишки, рози, . . . Едно специално изследване би посочило най-широко употребяваните думи в поезията от началото на века. Сами по себе си те са благозвучни или най-общото им съдържание буди представи за изящество и красота. Създава се езикова поетическа атмосфера. Четеш и имаш усещане, че се потапяш в неземни, прекрасни сфери. Оставиш ли книгата — в съзнанието не се задържа нищо от прекрасните видения. Понякога е уморително да се следи връзката между кристалните езикови форми. Обикновено отделната дума в поезията на символистите (и не само в тяхната поезия) няма свое пряко значение. Тя е потопена в общия поток на словото с най-неопределения си смисъл. Тя е предимно цвят, тон, форма.

Свързан здраво с индивидуализирана, жива, единствена обстановка, езиковият материал в поезията на Далчев има съвсем друга роля. Всяка дума е отсянка от широкия речников смисъл на понятието. Един стих на Далчев понякога е равен на цяло стихотворение от Теодор Траянов например.

Бе ден подир дъждовна нощ: сияен. . .

С един замах и блясва денят. Или:

И ето грее слънце: ден е.

Синее стихналата вис.

Думите сияе и ден е носят ярката, смееща се светлина на пролетта. Те назовават обобщено най-характерното за пролетния ден и носят както отпечатъка на субективното възприятие, така и обективните белези на нещото. Но именно обективните белези на видимата обстановка са на пръв план и по тях ние можем по-силно да съдим за емоционалното състояние на поета.

Горните стихове освен с посочените особености се отличават още с енергична интонация и импресивна рязкост. В това отношение, струва ми се, Далчев се е учил от Яворов:

И ей ме днес: погледай, връх е — самота.

или пък:

Надире не поглеждай с тъмните слова
на уплах и тревога —
аз всичко знам. . .
Но знай и ти: умряха там
и дявола и бога.

Далчев продължава една линия, започната от Яворов, но я използва с нова цел: да назове пряко, да материализира своите усещания, да изтегли с един замах мига и мястото, да ги спре такива, каквито са в него и навън. . . У Яворов красотата на тия изрази е повече от езиково-образно естество, защото и в тия стихове думите са преди всичко символи и не носят прекия си смисъл.

По-горе казах — чувството в поезията на Далчев е представено като протичане на психическия процес. Как ще го назовем ние отстрани, това е друго нещо. С думата с к р ъ б се обобщават много разнородни емоционални състояния. Колкото хора по земята има — толкова видове скърби. И ето Далчев вместо да каже:

Грижи, скърби и неволи
млада сила надделяха. . .

разкрива съдържанието на с в о я т а грижа, своята скръб, своите неволи, без да говори за тях. Виждаме „интимността“ на чувството на поета.

Далчев показва точно каква е неговата радост, каква е неговата вяра в живота и как той стига до тях. Чиста скръб няма. Абсолютна печал няма. Много трудно е да се назове основното чувство в стихосбирката „Пръстен“. Различни критици, различно го определят: скръб, песимизъм, душевна повяхналост, тъга и др. В определението си всеки влага от своя психически строй: песимистични настроенията ще разбере песимизма или ще закръгли чувството към песимизъм, а човек, който познава само тъгата, не ще даде друго определение на основното чувство в първите стихове на Далчев, освен — тъга. А то е много сложно, много неочаквани примеси има „безкрайната“ печал на поета. Защото се срещаме със самия поток на изживяването. Струите в него са различни.

Както всичко на този свят е колкото старо, толкова и ново, така и чувствата, до които „се добира“ Далчев, са все същите общочовешки чувства, но са и нови и неповторими, защото са изживяни от оригинална личност, защото са чувства на интелгент от XX век, защото са чувства на българин и накрая — защото са анализирани и осмислени. А ето един пример от поезията на Пенчо Славейков:

Долита писък пронизлив
от чайка — стон на жалба жива.

Жалбата — абстрактно понятие. Сама за себе си. И към нея друго понятие, друго съществително — стон на чувството. Явно тук представата за чувството е използвана, за да събуди подобно чувство у читателя или с други думи тя е поетическо средство.

На много места в поезията на Далчев имам усещане, че думите с мъка се отцепват от нещо цялостно и материално. Тежки са. Далчев ги полага една по една сякаш изгражда сграда. Когато се свършат тежките материали, а стиховата законност иска още за постигане на външната хармония, Далчев предпочита да жертвува благозвучието, да наруши закона, но да не измени ни най-малко смисъла на цялото стихотворение. Затова в някои негови стихотворения ще намерим несвършенства от гледище на техническото изграждане на стиха.

Далчев пише първите си стихове, когато сред младите поети най-силно влияние има Лилиев. Рязкото отказване на Далчев от традиционните поетически средства, от празното словно благозвучие и от недействителните поетически светове за времето си е проява, пълна с младежка дързост. И ако Далчев цял живот остана верен на своята нова поетика, това се дължи не само на преклонението му пред голямото изкуство, но и на онази вяра в личните сили, на онова рязко разграничение от всичко чуждо и остаряло, и още — на неговата несломима воля за истина и красота, така неизменно присъщи за всеки роден творец на художествени ценности.

Традиционната поетическа образност дава възможност особено днес за спекулации с поезията. Тя разполага с богата система от поетически средства, създадени от нашите големи поети и особено обогатена от символистите. Една средна стихотворна техника и посредствена култура, един най-обикновен интелект днес може да напише томове стихотворения по всички правила на поетическото изкуство, без да създаде два стиха истинска поезия.

Далчев има само 60 стихотворения, но в тях намираме стотици несреждани никъде другаде образи. Никъде той не борави с готови чужди средства. В поетическите образи на Далчев има предварително изграждане. То се основава на продължителни наблюдения и на трайни психически про-

цеси. Отделният образ има обособена естетическа стойност. „Генуа“ и „Лято“ са стихотворения, построени само върху образи, както при изобразителното изкуство.

Разбира се, колкото и да носи обособена художествена стойност отделният образ е здраво свързан с цялостната плът на стихотворението. Неговата вътрешна красота участва в изграждането на по-мощна хармония.

По същия начин отделното стихотворение на Далчев носи самостоятелна художествена сила и в същото време оставя впечатление с „нещо особено“. Свикнали сме да четем стихотворения с независима поетическа сила, ясни без коментар. Отделните стихотворения на Далчев са моменти от цялата му поезия и могат да бъдат разбрани и почувствувани пълно, ако се разбира целостта на психическия облик на поета, ако се осъзнаят основните линии, по които се движи неговото съзнание. За да разберем „Пътник“, трябва да не забравяме „Есенно завръщане“; за да оценим „Пладне“, трябва да имаме предвид цялата стихосбирка „Стихотворения“, където поетът се бори с противоречието между дух и тяло.

Поезията на Далчев е поезия със стройна вътрешна организация — поезия с архитектурно изграждане и съподчиненост.

*

В поезията на Атанас Далчев се среща с нови представи за грозно и прекрасно. Всяка красота е относителна, а уродливостта не може да бъде абсолютна, т. е. не може да няма точка, от която уродливост да не изглежда ненормално и да не буди отрицателни емоции у човека.

За Далчев прекрасното се съдържа в цялостния процес на съществуването. Светът е велика хармония, той е цялост и само като цялост може да съществува. Грозното и прекрасното се преплитат, съжителствуват.

Светът съществува, аз съществувам, живея — и това е прекрасно.

Грозно е всичко протиевествено. Грозно е осакатената същност на нещото. Затова най-голямо страдание Далчев изпитва, когато вижда човека като зид за афиши, а инвалидите — превърнати от войната в бездвижни подобия на човешки фигури.

За поетите от началото на века биха били кощунство с поезията и предизвикателство за естетическия вкус такива стихове:

Денят изгряваше и утрото изкукуригваше на двора
и нейде долу се отваряше и се затваряше врата.
Мухите весело бръмчеа и кацаха върху прозорците
и аз се мъчех да си припомня що съм сънувал през нощта.

Мръсните насекоми сред една картина на светло, бодро утро. Утрото „изкукуригва“. . . Отваря се и се затваря врата — провинциална проза! „Нима това е поезия?“ — ще каже старомодният естет.

Като че ли истинската поезия може да бъде само такава:

Светло утро, ти прокуди
всяка пара и мъгла —
пеперуди, пеперуди,
тънки, сребърни крила.

В този куплет на Лиливия няма действително утро; има само красиви поетически образи, неживи картини и музика на словото. Това не пречи на цялото стихотворение, изградено по този начин, да бъде един поетически бисер

В първия куплет от стихотворението на Далчев „Младост“ оживява обстановката на едно бодро настроение. То се прихваща за физиономичните черти на появяващия се нов ден. Мухите са грозни същества, но тяхното бръмчене спокойно и незабелязано извежда юношата от съня. Не самите мухи, а едва нарушаваната от тях тишина е белег на спокойното утро. Вратите се затварят и отварят — един бавен ритъм, който сякаш се слива с ритъма на тия спокойни, безгрижни дни на юношеството. Красотата е в оня минал унес и безпаметно отлитане на часовете, в безгрижното усвояване на света. Ето така е живяло на света момчето, така е посрещало дните, такова е било ежедневието му и всичко това е прекрасно.

*

Не всички стихотворения в поезията на Далчев са равностойни, не всички са писани с вътрешно напрежение. Стихотворения като „Сняг“, „Огледалото“ и „Мадригал“ са рожби на импресията или хрумването. Макар образите в тях да са ярки и нови, както навсякъде другаде, уеща се как поетът е останал не напълно овладян от темата и не е вложил в тези стихотворения необходимо, неотменно съдържание. В „Мадригал“ няма здрава логика на образите. Импресията, макар да ѝ е присъщо своеволието, тук си позволява некрасиви приумици. В раздвижеността на фигурите, в протичането на чувството, в последователността на моментите има несъразмерност. Отделните хубави далчевски образи и асоциации тук нямат общ език и име.

В стихотворението „Огледало“ наблюдаваме същото насилие над темата. В почудата от обикновения свят, субективната страна преобладава и не е напълно ясно с какво светът е нов. Чудото не е чудо. Изображеният факт си остава естествен и банален. В него няма нищо изключително.

Стихотворението „Дъждобран“ е една художествена несполука за автора. Забелязва се отстъпление от основния далчевски начин на изображение. Тук се явява лирически герой — самостоятелен, „отчужден“ от поета. Лирическият герой в това стихотворение е художествено средство за осъществяване на замисъла. Стихотворенията „Любов“, „Работник“, „Нищият духом“ са населени с други хора, но чрез тях Далчев измисля себе си.

В „Дъждобран“ той и з м и с л я своя образ. Самият замисъл е неясен, а дъждобранът „върши преобразувания“, които не могат да се свържат с естественото му предназначение и в такъв смисъл като художествен образ тук той е неподходящ. Всичко това се дължи на усилията на Далчев да въведе своя живот в живота на хората, да намери пряка връзка между съдбата им и своята духовна съдба, да намери обективния обществен смисъл на тревогите и страданията си. Усилията му досега остават напразни, защото неговият дух води борба за разум, щастие и красота в живота на обикновения човек, но битката е много отвлечена и много изолирана, макар да е наложена от обективни исторически процеси.

*

За чуждите влияния върху творчеството на Далчев.

От всичко казано досега мисля стана ясно, че като художник Далчев е напълно самобитен. Особеностите на неговата поезия можем да открием поотделно у различни чужди поети от нашия век. Това говори само за тех-

ния обективен характер. Своеобразното им преплитане в стиховете на Далчев не ще срещнем у никой друг поет — ни наш, ни чужд. На пръв поглед неговата поезия се родее с поезията на италианския херметизъм. Това не значи, че той е изпитал влиянието му. Когато нашият поет е писал своите първи „зазидани“ стихове, той не е познавал това течение. Послешните му стихове коренно се различават от тези на „херметиците“.

Като свои учители Далчев сочи не поети, а писатели. Видяхме в какъв аспект Достоевски му е влиял. Тук става въпрос повече за духовно влияние. Такова влияние Далчев е изпитал още от Лев Н. Толстой, Шекспир и др. Далчев се интересува от всички философски течения, които разглеждат съдбата на отделния човек. По вътрешна необходимост той се среща с философията на Паскал, а после с философията на екзистенциализма.

Но поетическият свят на Далчев не бива да бъде търсен като хибрид на надстроечни явления в бужоазния свят. Оригиналната същност на нашия поет е свързана директно с ония исторически условия, които родиха и подхраниха, от една страна, екзистенциализма, от друга, диалектическия материализъм. Далчев отрече още през 20-те години на века мрачните мисли за живота, отрече смъртта и изолирания живот. Далчев преодоля гнилата атмосфера на буржоазното общество. За този изход на неговите душевни борби, както вече казах, имат роля и своеобразните условия на българското историческо развитие.

Поезията на Атанас Далчев ще остане в развитието на българската литература като едно от нейните най-самобитни явления. С отдалечаване на времето между двете световни войни все повече ще расте нейното значение. Тя ще разказва най-вярно за самочувствието на човека в условията на умирающа капиталистическа строй.

В безкласовото общество, когато център на обществените борби ще стане вътрешният свят на отделния човек, поезията на Далчев ще помага на хората да преодоляват егоизма си, ще подкрепя положителните сили в тях.